

Temeljni kamen baročne cerkve sv. Martina v Poljanah nad Škofjo Loko

Izvilleček

V prispevku predstavljamo izsledke zaščitnih arheoloških raziskav v Poljanah nad Škofjo Loko. Pri tem so bili odkriti ostanki romanske in gotske faze cerkve, ki ju je nasledila baročna cerkev domačega arhitekta Matije Mačka. Leta 1944 so jo minirali partizani. Po vojni so stekla prizadevanja za njeno obnovo, vendar so jo, kljub vsem naporom, leta 1954 po nalogu takratnih oblasti porušili. Nekaj arhitekturnih členov in cerkvene opreme so rešili in prepeljali v Loški muzej.

Pri arheoloških raziskavah v letih 2008–2009 je bil med drugim odkrit temeljni kamen z letnico 1710, v katerem se je nahajalo več predmetov: srebrnik freisinškega škofa Janeza Frančiška, dva kositrna napisna medaljona, steklena posodica in relikviarij z relikvijami cerkvenega zavetnika sv. Martina.

Relikvije so posmrtni ostanki svetnikov ali njihovi osebni predmeti. Delimo jih na primarne in sekundarne ter na velike in majhne. Relikvije se hranijo in razstavljajo v relikviarijih, najpogosteje izdelanih iz plemenitih kovin in bogato okrašenih z dragim ali poldragim kamenjem. Čaščenje relikvij svetnikov je bilo v srednjem veku del kulture in kot oblika ljudske pobožnosti tesno povezano z božjepotništvom.

Abstract

The foundation stone of the Baroque Church of St. Martin in Poljane above Škofja Loka

The contribution presents the results of protective archaeological excavations in Poljane above Škofja Loka, during which the remains were discovered of Romanesque and Gothic phases of the church, which were succeeded by the Baroque church designed by the local architect, Matija Maček. It was mined in 1944 by the partisans. After the war, efforts were made for its renewal but, despite all the endeavours, it was demolished in 1954 by order of the then authorities. Some architectural elements and church fittings were saved and taken to Loka Museum.

During archaeological research in 2008–2009, among other things a foundation stone with the date 1710 was discovered, in which a number of items had been placed:

a silver coin of the Freising Bishop Janez Frančišek, two inscribed tin medallions, a glass vessel and reliquary with relics of the patron saint of the church, St. Martin. Relics are the mortal remains of saints or their personal objects. They are divided into primary and secondary and into large and small. The relics are preserved and exhibited in reliquaries, made from noble metals and ornated with precious stones. Honouring the relics of saints was part of the culture in the Middle Ages and, as a form of popular piety, closely connected with pilgrimage.

Zaščitne arheološke raziskave na mestu nekdanje baročne cerkve sv. Martina v Poljanah nad Škofjo Loko

V okviru projekta izgradnje prve etape Gorenjske panoramske ceste je bil na odseku lokalne ceste Poljane–Javorje, v obdobju med 25. septembrom 2008 in 1. junijem 2009, izveden arheološki nadzor ob gradbenih posegih na območju nekdanje baročne župnijske cerkve sv. Martina, v centru Poljan nad Škofjo Loko. Arheološke raziskave je izvajal ZVKD Slovenije, Območna enota Ljubljana.

Faze razvoja cerkvene stavbe

Ob arheoloških raziskavah je bilo odkritih več faz razvoja cerkvene stavbe. Prva, **predromanska**, je bila brez arhitekturnih ostankov. Ugotovljena je bila zgolj na podlagi 8 grobov brez pridatkov, ki so se nahajali v plasti, v katero so bili vkopani temelji apside romanske cerkve. Ob tem gradbenem posegu so bili ti grobovi bodisi poškodovani bodisi povsem uničeni. Datiramo jih v čas pred koncem 11. ali najkasneje pred 13. stoletjem.

Sledeča **romanska faza** je dokumentirana z arhitekturnimi ostanki. Ohranil se je vzhodni del cerkve z apsidno in zahodni del, ki ga lahko interpretiramo kot vhodno lopo ali narteks. Osrednji del zgradbe je bil pri kasnejših prezidavah povsem uničen. Nastanek romanske cerkve je na podlagi pisnih virov umeščen v obdobje od konca 11. ali najkasneje do 13. stoletja, ko je cerkev prvič pisno omenjena.

Cerkvena stavba se je ponovno spreminjala v **gotiki**. V tem času so staro romansko cerkveno stavbo porušili in jo nadomestili z večjo. Cerkev je bila večkrat obnovljena, na kar kažejo trije nivoji tlakov in nasutij med njimi, ki so jih spremljale obsežne rušitve ali prezidave zidov. Odkriti so bili odlomki fresk, gotških reber ter sklepnikov, ki so se ohranili v drugotni legi, vzdani v zidove kasnejše baročne cerkve. K gotski fazi cerkve sodi tudi kostnica, odkrita na pokopališču, južno od cerkve. Vse faze gotskega cerkvenega razvoja umeščamo v čas od 13. do 16. stoletja. Gotske cerkev so porušili v začetku 18. stoletja, pred začetkom gradnje nove cerkve.¹

1 Brenk, Ramšak, Arheološka odkritja na mestu nekdanje Mačkove cerkve. V: *Poljane, kdo vas bo ljubil*, str. 203–209; Jesenko Filipič, Poljanske cerkve v očeh varuhinje umetnosti. V: *Poljane, kdo vas bo ljubil*, str. 161–163.

Župnijska cerkev sv. Martina skupaj z župniščem, v Poljanah nad Škofjo Loko, na razglednici iz leta 1936. (hrani: Loški muzej)

Pobuda za gradnjo nove **baročne cerkve** je prišla s strani poljanskega župnika Janeza Krstnika Šinka (1639–1715), rojenega v Škofji Loki. V Poljanah je bil župnik v letih 1705–1715. Načrte za cerkev je pripravil domači arhitekt Matija Maček (1657–1737), rojen v Žabji vasi pri Poljanah.² Pri cerkvi, ki jo je zasnoval, je šlo stilno za nov prostorski arhitekturni tip, z ladjo v obliki potegnjenega dvanaajstkotnika, vpetega v šesterokotni zunanji obris. V dolžino je merila 44 metrov, široka je bila 24 metrov, v višino se je vzpela 28 metrov. Orientirana je bila v smeri vzhod–zahod. Zaradi 3 metre debelih, masivnih zidov je bila notranjost po pričakovanjih nekoliko manjša. Ladja je merila 20 x 13 m, k njej je bil prislonjen prezbitrij kvadratne oblike, s prirezanimi vogali, velikosti 11 x 11 m.³ Ob vzhodno steno prezbitorija so v letih 1761–63 dozidali še zvonik, ki ga cerkev doslej ni imela. Visok je bil 50 metrov, zgradil ga je Štefan Maček (1711–1793), sin arhitekta cerkve Matije Mačka. Žal je novi zvonik stal samo en teden, preden ga je, skupaj s cerkvijo, župniščem in kaplanijo uničil požar. Zgolj zasilno popravljen je čakal na dokončno obnovo kar 40 let; leta 1804 ga je na novo pokril škofjeloški stavbni mojster Matija Brojan.⁴

2 Resman, *Mački*, str. 85–108.

3 Jasenko Filipič, Poljanske cerkve v očeh varuhinje umetnosti. V: *Poljane, kdo vas bo ljubil*, str. 164.

4 Resman, *Mački*, str. 99–100.

Cerkvena stavba med in po 2. svetovni vojni

Cerkev je služila svojemu namenu vse do 2. svetovne vojne. Takrat so Nemci iz Poljan pregnali tamkajšnjega župnika Mateja Tavčarja, župnišče in cerkev pa v času vojne spremenili v postojanko nemških žandarjev. 28. oktobra 1944 so partizani požgali župnišče, nato pa v noči z 12. na 13. november minirali še cerkev. Ob tem je bil popolnoma porušen zvonik, velik del prezbiterija skupaj z glavnim oltarjem ter velik del svoda in strehe nad cerkevno ladjo. Pri tem je bila uničena tudi večina notranje opreme.⁵

Po koncu vojne so se začela prizadevanja za obnovo poškodovane cerkve. Krajski inženir s »udarniškim delom« pripravljal gradbeni material za obnovo. Župnik Matej Tavčar pa se je začel ukvarjati z dolgotrajno »papirno vojno« za pridobitev dovoljenja za obnovo.

Na prošnjo župniškega urada Poljane si je poškodovano cerkev že leta 1946 ogledal konservator dr. France Stele ter menil, da bi jo bilo treba obnoviti.

Na pobudo župniškega urada Poljane je ing. arh. Janez Valentinčič leta 1950 pripravil načrte za obnovo in tehnično poročilo o stanju cerkvenega objekta. Dokumenti so bili 25. aprila 1950 posredovani Zavodu za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in narodnih znamenitosti Slovenije v Ljubljani, skupaj s prošnjo, da zastavi svoj vpliv za ohranitev in obnovo župniške cerkve v Poljanah. V odgovoru zavoda iz 30. maja 1950 beremo: »*Ravnateljstvo Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov LRS sporoča, da jim je znana usoda župne cerkve v Poljanah in da bi bil zavod zainteresiran na njeni obnovi, vendar je za izvršitev te naloge*

Pogled na poškodovano baročno cerkev sv. Martina z juga. (po: Stržaj 2010, str. 98)

potrebno tako veliko podjetje, ki presega delokrog in zmožnosti zavoda. Za obnovo poškodovane cerkve se obrnite preko Verske komisije na Predsedstvo Vlade LRS in na pristojne okrajne forume ...» Glede načrta za obnovo pa so menili: »V principu predloženi načrt odgovarja načelom spomeniškega varstva in ga zavod odobrava. Vsekakor je potrebno stremeti za tem, da se stavba obnovi v čim bolj prvotni obliki, ki je bila pomemben primer ambiciozne baročne arhitekture ... Kar se tiče izvedbe same, ki pa ni odvisna od zavoda, bi predlagali, da se v prvo fazo obnove vključita predvsem ladja in prezbiterij, dočim bi prišla zidava zvonika v drugo fazo.«⁶

5 Stržaj, Trud za obnovo poškodovane cerkve in obsodba na rušenje. V: *Poljane, kdo vas bo ljubil*, str. 89–93.

6 Isti, str. 102, 105, 109.

20. septembra 1951 so z Zavoda za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije sporočili, da so odstopili vlogo za obnovo župne cerkve v reševanje Komisiji za revizijo projektov pri Svetu za gradbene in komunalne zadeve. Omenjena komisija je vlogo obravnavala in 26. aprila 1952 projekt za rekonstrukcijo cerkve zavrnila. Župnijski urad Poljane je na odločbo 7. maja 1952 poslal pritožbo, ki pa je bila prav tako zavrnjena.⁷

Izvršni svet LRS je z odločbo z dne 2. marca 1953 imenoval posebno komisijo, ki je imela nalogo ugotoviti dejansko stanje na kraju samem. Tako je 3. aprila 1953 prišlo do ponovnega ogleda cerkve. Komisija v sestavi Demeter Valenčič, Avgust Kalan, Anton Rajgelj je podala naslednje poročilo: *»Poslopje je vsled eksplozije močno pretreseno do temeljev. Obstoječe zidovje kaže močne razpoke v zahodnem, južnem in severnem delu in segajo od temeljev do strešnega venca ... Obnova objekta v takem stanju je nemogoča, temveč ga je treba porušiti do temeljev ... Obnova cerkvenega poslopja je neizvedljiva, ker bo iz obnove nastala novogradnja, ki pa je na tem mestu ni mogoče dovoliti, temveč bo potrebno za eventuelno novogradnjo poiskati primernejšo lokacijo osobito iz prometno tehničnih ozirov.«*⁸

Na prošnjo Zavoda za spomeniško varstvo LRS sta univ. prof. in arhitekta Marjan Mušič in Edo Ravnikar v spremstvu ravnatelja Eda Turnherja 16. maja 1953 obiskala Poljane in ob ogledu delno porušene cerkve podala naslednje poročilo: *»Po svoji legi je cerkev urbanistično nepomembna in celo neskladna s krajevnim okoljem ... Pretirano velika gmota cerkve onemogoča, da bi se naravni elementi (npr. pogledi na Škofjeloško hribovje) mogli uveljaviti ... Arhitektura je poznobaročna z večjimi naknadnimi prezidavami ... Arhitektura ni tipična, niti kvalitetna ... Notranjščina z opremo je povsem brez vrednosti in je obrtniški izdelek polpretekle dobe ...«* Zavod za spomeniško varstvo LRS je v zvezi z omenjenim poročilom ugotovil, *»da delne ruševine župnijske cerkve v Poljanah ne predstavljajo spomeniške vrednote, ki bi jo bilo treba varovati.«*⁹

S tem dejanjem je postalo vse bolj jasno, da so baročni cerkvi sv. Martina dnevi šteti. Da bi kljub vsemu zaščitili cerkveno stavbo, so proti njeni rušitvi nastopile nekatere izbrane kulturne in moralne avtoritete tistega časa: pisatelj Franc Saleški Finžgar, arhitekt Jože Plečnik, dekan Teološke fakultete dr. Stanko Cajnkar ter arhivar in prof. Teološke fakultete dr. Maks Miklavčič. V skupni izjavi z dne 11. junija 1953 so navedli, *»da je cerkev v Poljanah častitljiv stavbinski spomenik nadkrajevnega pomena ... Tudi oprava v cerkvi je delo poljanskih domačinov, umetnih obrtnikov in slikarjev Šubicev ... Iz navedenih razlogov priporočamo, da se rušenje 2/3 preostalega zidovja odloži, vprašanje znova vsestransko prouči in poskusi najti rešitev, ki bo ustrezala ljudski volji«*.¹⁰

7 Isti, str. 112–113, 116–117, 119.

8 Isti, str. 129–130.

9 Isti, str. 132–134.

10 Isti, str. 135.

Istega dne se je župnijski urad Poljane, po posvetovanju s škofom Vovkom, obrnil na maršala Tita, in sicer s prošnjo za zaščito župnijske cerkve. V odgovoru iz 13. septembra 1953 beremo: *»Po napolnilu tovariša Predsednika Republike Vas obveščam, da tovariš Predsednik smatrajoč, da je Izvršni svet Slovenije postopal popolnoma v okviru svoje pristojnosti, ni mogel vzeti v pretres Vaše prošnje.«*¹¹

Tako je Gradbena inšpekcija – Tajništvo sveta za gospodarstvo pri Okrajnem ljudskem odboru Kranj, 19. septembra 1953, Župnijskemu uradu v Poljanah poslala odločbo: *»da je potrebno ostanke ruševin cerkvenega poslopja odstraniti. Župnijski urad Poljane, kot lastnik, je dolžan, da navedene ruševine odstrani v roku dveh mesecev po prejemu te odločbe ...«* Župnik Matej Tavčar je z nadaljnjimi pritožbami in tožbami na državne organe in celo na Vrhovno sodišče skušal preprečiti rušitev cerkve. Navkljub vsem prizadevanjem pa je odsek za notranjo upravo pri OLO Kranj 11. februarja 1954 izdal nalog za popolno porušitev cerkve. Dela, ki so jih opravljali domači in tuji delavci, ob pomoči kompresorja in celo miniranja, so bila zaključena do konca maja istega leta.¹² Mogočna baročna cerkev sv. Martina je za vedno izginila.

Predmeti iz poljanske cerkve, shranjeni v Loškem muzeju

Pri rušenju cerkve je bila uničena praktično vsa preostala notranja oprema. Nekaj malenkosti so rešili domačini in jih poskrili po hišah, nekatere predmete so pripeljali v Loški muzej. Tu danes hranimo del gotskega ali mogoče celo romanskega kamnitega spomenika z upodobitvijo smrti, dva gotska sklepnika z ostanki poslikave in več odlomkov gotskih stebrov – vse odkrito v drugotni legi pri rušenju zidov baročne cerkve. Iz baročne faze cerkve hranimo spominsko ploščo, posvečeno poljanskemu župniku Ivanu Gašperju Jagru (1701–1705), dva velika školjkasto oblikovana kropilnika, manjši kropilnik z vklesano roko na spodnji strani, trikoten stebriček in del vhodnega cerkvenega portala. Ohranjeni, in v okviru stalne umetnostno zgodovinske zbirke Loškega muzeja razstavljeni, so tudi štirje leseni kipi, prekriti s štukom (sv. Frančiška Ksaverija, sv. Ignacija Lojolskega, sv. Mihaela in sv. Katarine), v skoraj naravni velikosti, ki so nekoč stali v nišah na vhodni fasadi cerkve. Poleg teh hranimo tudi več lesenih poslikanih in pozlačenih oltarnih plastik, med katerimi sta dva kipa mož, ki so kamenjali sv. Štefana, kipe sv. Juda Tadeja, sv. Jakoba, sočutne, sv. Florjana, dveh angelov ter manjšo plastiko neznane svetnice. Vsi omenjeni kipi so bili izdelani v podobarski delavnici mojstra Štefana Šubica iz Poljan.¹³ Poleg tega hranimo 8 pozlačenih

11 Isti, str. 136–140.

12 Isti, str. 140–147.

13 Štefan Šubic (1820–1884) je bil domačin iz Poljan nad Škofjo Loko. Rezbarstva se je učil pri očetu in Janezu Groharju v Železnikih. V slikarstvu je bil samouk. Leta 1844 je v Poljanah odprl svojo podobarsko delavnico. Pri naročilih so sprva sodelovali številni pomočniki, kasneje pa vseh pet sinov. Cerkve je oskrboval z rezbarsko in slikarsko opremo, veliko pa jih je tudi obnavljal.

lesenih križev, več manjših delov oltarnega okrasa, 5 oltarnih svečnikov in 4 večne luči, vse izdelano iz tolčene posrebrene bronaste pločevine.

Dva gotska sklepnika iz gotске faze poljanske cerkve, najdena v drugotni legi pri rušenju baročne cerkve sv. Martina. (hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

Temeljni kamen in predmeti, odkriti v njem

Najzanimivejša najdba iz nekdanje poljanske cerkve, ki jo hrani Loški muzej, je temeljni kamen z vklesano letnico 1710, ki je bil odkrit pri zaščitnih arheoloških izkopavanjih v letih 2008–2009, v severnem temelju prezbiterija. V kvadratni niši v sredini kamna, velikosti 11 x 11 x 5,5 cm, pokriti z natančno obdelanim skrilastim pokrovom, se je nahajalo več predmetov.

Temeljni kamen baročne cerkve sv. Martina, z vklesano letnico 1710. (hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

V njegovih izdelkih se baročni in klasicistični vzori prepletajo z vplivi sodobne nazarenske umetnosti. Njegova, večinoma, signirana dela so evidentirana v okrog 70 krajih po vsej Sloveniji (Žigon, *Enciklopedija Slovenije*, str. 163).

Posodica z vbočnim dnom iz tankega pihanega stekla. (hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

Med njimi so bili srebrn novc, dva kositrna medaljona, relikviarij v voščenem omotu in steklen predmet, ki je bil ob odkritju popolnoma zdrobljen in brezobličen. Šele po restavriranju v konservatorski delavnici Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani se je izkazalo, da gre za posodico višine 5,7 cm, premerom ustja 6 cm in premerom dna 4,9 cm. Izdelana je iz izjemno tankega brezbarvnega pihanega stekla, z vbočnim dnom in ustjem, obrobljenim z modrim robom.

Poleg posodice je bil v temeljnem kamnu tudi odlično ohranjen srebrnik škofa Janeza Frančiška, s premerom 4,2 cm in težak 30 g. Na sprednji strani bomo napis v latinščini: *IOANNES FRANCIS[CUS] D[EO] G[RATIA] EPISCOP[US] FRISING[ENSIS]*, kar bi v prevodu pomenilo: *Janez Frančišek po božji milosti freisinški škof*. Na zadnji strani pa je napis: *SAC[RI] ROM[ANI] IMP[ERII] PRINCEPS*, v prevodu: *knez svetega rimskega cesarstva*.

Janez Frančišek je bil freisinški škof v letih 1695–1727. Poznamo ga predvsem po tem, da je leta 1698, tri leta po nastopu škofovske službe, obiskal Škofjo Loko. Meščani so mu pripravili zelo slovesen sprejem, ki pa je povzročil slabo voljo pri deželnem knezu, saj se je čutil ogroženega. Spor o tem, s kakšno slovesnostjo so loški meščani in podložniki sprejeli škofa in kako so mu zaprisegli na

Sprednja in zadnja stran srebrnika freisinškega škofa Janeza Frančiška. (hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

gradu, se je vlekel celih šest let, vse do leta 1704, ko je notranjeavstrijska vlada v Škofjo Loko poslala posebno komisijo, ki je zaslišala nekaj prič, mestnega sodnika in nekatere župane in naposled so spor le razrešili.¹⁴

Ob bivanju na gradu se je škof Janez Frančišek lahko osebno prepričal, v kako slabem stanju je bilo tedaj celotno grajsko poslopje. Zato se je odločil za temeljite gradbene posege, ki so trajali šest let (1716–1722). V sezoni 1719–1720 so se lotili obnavljanja severnega trakta, ki je bil doslej nizek in neenoten; nadzidali so ga do enotne višine. V prihodnjih dveh letih (1720–1722) so se lotili vzhodnega trakta, ki so ga prav tako povsem na novo prezidali. Dvignili so ga na enotno višino s skupnim podstrešjem, ga povezali z železjem in obokali prostore, namenjene registraturi. Grad je s tem dobil nov videz, njegova podoba se do konca 19. stoletja ni več spreminjala.¹⁵

Ob srebrniku sta bila odkrita še dva napisna medaljona iz kositra. Večji, s premerom 9,1 cm in težo 192 g, je prav tako odlično ohranjen. Na sprednji strani poteka okrog in okrog latinski napis: 1710; CL[EMENS] XI. P[ONTIFEX] MAX[IMUS]; I[OANNES] FR[ANCISCUS] EP[ISCOPUS] FREYSING[ENSIS]; AR[CHIDIACON] I[OANNES] A[NDREUS] FLOCHENFELD; PAR[ROCHUS] I[OANNES] B[APTISTA] SCHINIK. Poleg letnice 1710, ki pomeni začetek gradnje cerkve s polaganjem temeljnega kamna, se omenjajo papež Klemen XI.; freisinški škof Janez Frančišek; arhidakon Janez Andrej Flokenfeld ter župnik Janez Krstnik Šink. Omenjeni je bil župnik v Poljanah nad Škofjo Loko v letih 1705–1715. Na zadnji strani zasledimo napis: IOS[EPHUS] I. ROM[ANUS] IMP[ERATOR]; IOS[EPHUS] A[NTONIUS] E[VSEBIUS] HALDEN C[APITANEUS]; AN[NO] X[DECIMO] BEL[LI] FOED[ERATI] GERM[ANICI] C[UM] GAL[IA] ET HISP[ANIA], 1710. Na hrbtni strani se omenja rimsko-nemški cesar Jožef I., ki je vladal v letih 1705–1711; Jožef Anton Evzebij Halden, glavar loškega gospostva, ki je svojo službo opravljal v letih 1704–1713, in opis, ki pravi: v desetem letu vojne nemških zaveznikov s Francijo in Španijo, 1710.

Sprednja in zadnja stran velikega kositrnega medaljona, odkritega v temeljnem kamnu baročne cerkve sv. Martina. (hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

14 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 262.

15 Štukl, *Loški grad skozi stoletja*, str. 78–79.

V tem času je potekala španska nasledstvena vojna (1701–1714). Začela se je s sporom zaradi nasledstva španske krone, po smrti zadnjega Habsburžana na španskem prestolu, Karla II., ki je umrl brez potomcev. V izsiljeni oporoki je za naslednika imenoval Filipa Anžuskega, vnuka Ludvika XIV. Zaradi sorodstvenih povezav je zahteve po španski kroni objavila tudi habsburška monarhija. Ker bi tako Francija, združena s Španijo, postala premočna in bi s tem pridobila dominantno vlogo v Evropi, sta se habsburški monarhiji v vojni proti Franciji pridružili dve zahodni velesili – Velika Britanija in Nizozemska. Vojna se je končala s porazom Francije (1714) in podpisom Utrechtske mirovne pogodbe. Rezultat vojne je bil dogovor o delitvi španskega kraljestva. Filip Anžuski (kot španski kralj Filip V.) je dobil Španijo in njene prekomorske kolonije, cesar Karel VI. pa španske stranske dežele v Evropi (Milano, Mantovo, Mirandolo, Neapelj, španska pristanišča v Toskani, Sardinijo in špansko Nizozemsko. Francija je s porazom v tej vojni izgubila dominantno vlogo v Evropi.¹⁶

Drugi manjši medaljon, s premerom 5,8 cm in težo 37 g, je precej slabše ohranjen. Na sprednji strani je v sredini grb barona Haldna, okrog pa poteka latinski napis: *IOS[EPHUS] ANT[ONIUS] EVS[EBIUS] HALDEN B[ARONUS] & c[APITANEUS]*, kar bi v prevodu pomenilo: *Jožef Anton Evzebij Halden baron in glavar*. Na zadnji strani, ki jo je zob časa že močno načel, lahko razberemo zgolj letnico *MDCCX* in napis *[FOEDERATI GERMANICI CUM] GAL[IA] [ET] HISP[ANIA] BEL[LI] X[DECIMO] A[NNO]*, v prevodu: *1710, v desetem letu vojne [nemških zaveznikov s] Francijo in Španijo*; skratka, tu še enkrat najdemo potrditev datacije temeljnega kamna Poljanske cerkve, ki so ga položili leta 1710, v desetem letu španske nasledstvene vojne, ki je v tem času divjala v Evropi.

Sprednja in zadnja stran manjšega kositrnega medaljona, odkritega v temeljnem kamnu baročne cerkve sv. Martina.
(hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl)

16 Vacha, *Habsburžani*, str. 248–250.

Poleg medaljonov je bil v temeljnem kamnu v voščenenem ovoju, z vidnimi ostanki rdečega pečatnega voska, skrbno shranjen lepo okrašen kositrn relikviarij valjaste oblike, visok 3,5 cm, s premerom 2,5 cm in težo 47 g. Vseboval je tri svitke, zavite v svileno tkanino in skrbno povezane s tanko vrstico. Nedvomno imamo opravka z relikvijami svetnika – posmrtnimi ostanki (trije prstni členki) cerkvenega zavetnika sv. Martina.

Kositrni relikviarij valjaste oblike z relikvijo sv. Martina (levo) ter voščen ovoj, v katerem je bil relikviarij shranjen (desno). (*hrani: Loški muzej, foto: Jože Štukl*)

Svetniki, relikvije in relikviariji

Svetniki

Med svetniki ločimo mučence in nemučence. Prvi mučenci (gr. martyres) so se pojavili v sredini 1. stoletja n. š., z začetkom preganjanj kristjanov v rimskem imperiju. To so bili goreči kristjani, ki so za Kristusa in njegov nauk umrli nasilne oziroma mučeniške smrti. Hranjenje in čaščenje posmrtnih ostankov mučencev zasledimo že v obdobju katakomb, med 1. in 4. stoletjem n. š.¹⁷ Iz sredine 2. stole-

- 17 Pod imenom katakombe mislimo na zgodnjekrščanska mesta za opravljanje bogoslužja in pokopavanje, hranjenje ter čaščenje relikvij mučencev. V rabi so bile od 1. do 4. stoletja n. š. Poleg razvejanih podzemeljskih hodnikov, s prostori za pokopavanje, so imele tudi nadzemni del, v obliki dvorišča s portikom. Niso bile omejene le na Rim, najdemo jih tudi v drugih mestih po Italiji, severni Afriki, v Egiptu, Palestini, Mezopotamiji, Mali Aziji, Grčiji in drugod. Ob začetku preganjanj kristjanov, v obdobju cesarja Nerona (54–68 n. š.), so bili kristjani v katakombah še varni pred preganjanji, saj so bila pokopališča po rimskem pravu sveti kraj. V 3. stoletju, v obdobju vojaških cesarjev, ko je bilo preganjanje na višku, so katakombe ostale brez nadzemnih delov, zazidali so obstoječe vhode v podzemlje in napravili nove, skrivne. Katakombe so se sčasoma povečevale. Močno razvejani sistem več kilometrskih podzemnih hodnikov se je lahko raztezal celo v več nadstropij. S koncem preganjanj kristjanov v obdobju cesarja

tja pa izvira najstarejše zgodovinsko poročilo o čaščenju mučencev. Gre za opis pogreba sv. Polikarpa, škofa iz Smirne, ki je leta 156 n. š. umrl mučeniške smrti, ker ni hotel zatajiti Kristusa in počastiti cesarja ter rimskih državnih bogov. Po nasilni smrti ga je »stotnik dal položiti na sredino grmade in sežgati, kakor je pri njih navada. Tako smo mi pozneje pobrali njegove kosti, dragocenejše od draguljev in imenitnejše od zlata in jih na primernem kraju shranili. Tu se bomo, z radostjo in veseljem zbirali ter z gospodovo pomočjo obhajali rojstni dan njegovega mučeništva v spomin njim, ki so boj že končali in za vajo in pripravo njim, ki jih še čaka.«¹⁸

Že v zgodnjem krščanstvu se je ustalila praksa, da se je mašna daritev odvijala nad grobovi mučencev. V začetku 4. stoletja, ko se je z milanskim ediktom leta 313 končalo preganjanje kristjanov in je bila razglašena verska svoboda, so bili grobovi mučencev ponos in veselje vsake krščanske občine. Kjer niso imeli svojih mučencev, so iz drugih mest prinašali njihove relikvije. Od 4. stoletja dalje se da dokazati tudi čaščenje nemučencev, umrlih v duhu svetosti. To so bili zaslužni posamezniki, ki so za Kristusa pričevali s krepostmi svoje duše (askeza, devišstvo, nesebična ljubezen do bližnjega ...).¹⁹ Uveljavila se je cerkvena določba, da je treba v vsak oltar, ali pod njim, v cerkvi vstaviti relikvijo mučenca ali kakšnega drugega svetnika. Grobovi svetnikov so s tem postali poseben kraj molitve in posvečevanja. K vedno večjemu čaščenju svetnikov so spodbujali tudi teologi, ki so učili, da je tisti, ki se dotakne relikvij svetnika ali obiše njegov grob, deležen posebnih Božjih milosti.²⁰

Relikvije

Relikvije so posmrtni ostanki svetnikov ali njihovi osebni predmeti. Delimo jih na **primarne** in **sekundarne** ter **velike** in **majhne**. Primarne so telesa svetnikov, medtem ko so sekundarne predmeti, ki so bili v stiku z njim (obleka, knjige, orodje, ki ga je nek svetnik uporabljal ali s katerim so ga mučili).

Med velike relikvije prištevamo celotno svetnikovo telo ali njegov del (glava, roka, noga, večja kost). Med majhne pa sodijo npr. prst, noht, delček kosti ... Večje relikvije se praviloma hranijo v cerkvi, v javnem ali poljavnem oratoriju. V privat-

Konstantina (306–337 n. š.) so katakombe postale romarska središča, začele so jih obiskovati množice pobožnih kristjanov, ki so se zgrinjale na grobove mučencev. V začetku 5. stoletja (410) so vhode v katakombe zazidali, da bi jih zaščitili pred roparskimi pohodi Alarihovih zahodnih Gotov, ki so v tem času oplenili Rim. Ko so začeli posmrtne ostanke mučencev prenašati iz katakomb v rimske in druge novoustanovljene cerkve, je zanimanje za katakombe vse bolj zamiralo in v 9. stoletju povsem zamrlo. Pozabljene so bile vse do sredine 16. stoletja, ko so jih ponovno odkrili.

18 Miklavčič, Dolenc, *Leto svetnikov I.*, str. 265–272.

19 Miklavčič, Dolenc, *Leto svetnikov I.*, str. 41.

20 Krajnc, Relikvije – svetnje svetnikov. V: *Dotik svetnikov*, str. 10.

nem oratoriju ali privatni hiši se lahko hranijo samo s posebnim škofovim dovoljenjem. Manjše relikvije imajo lahko verniki doma, s posebno častjo, lahko pa jih tudi pobožno nosijo s seboj. Javno se smejo izpostaviti v čaščenje samo relikvije tistih svetnikov in mučencev, ki jih je cerkev že razglasila za svetnike.²¹

Čaščenje relikvij je bilo na višku v srednjem veku, čeprav je cvetelo še skozi ves novi vek. Pogosto so bile vzrok za veliko prosperiteto²² ali celo za nastanek posameznih mest. Prav zaradi te velike »moči« relikvij je bilo povpraševanje po njih izjemno veliko. Zaradi vse večjega pomanjkanja avtentičnih relikvij so obstoječe drobili na vedno manjše, na koncu je začelo tudi teh primanjkovati. Pojavljati so se začeli številni ponaredki, izdelani iz živalskih koščic, različnih vrst lesa, kamnov, platna itd.. Da bi preprečili tovrstne goljufije, je morala imeti po tridentinskem cerkvenem zboru²³ vsaka relikvija avtentiko – potrdilo o pristnosti, ki so ga izdale višje cerkvene oblasti. Nobena relikvija se brez tega potrdila ni smela javno častiti.

Relikviariji

Relikviariji so posodice različnih oblik in velikosti, ki so namenjene hranjenju in razstavljanju relikvij. Izdelani so iz najrazličnejših materialov. Preprostejši so lahko kar iz različnih vrst dragocenega lesa, dragocenejši pa iz slonove kosti ali plemenitih kovin, kot sta srebro in zlato, v kombinaciji s kristalom ali steklom ter okrašeni z biseri, dragimi in poldragimi kamni. Nekateri med njimi so prave mojstrovine zlatarske umetnosti. Njihov oblikovni svet je zelo različen. Lahko so v

21 Knez, Relikvije in relikviariji muzeja krščanstva na Slovenskem. V: *Dotik svetnikov*, str. 17–18; Ušeničnik, *Katoločka liturgika*, str. 295.

22 Lep primer moči relikvij je primer sv. Nikolaja iz Mire oziroma sv. Nikolaja iz Barija. Sv. Nikolaj je bil v 4. stoletju škof v Miri, v Mali Aziji. Sčasoma je postal eden najbolj priljubljenih svetnikov v vsej vzhodni cerkvi (Grčija, Rusija). Konec 9. stoletja je s sijajem prekosil vse druge svetnike, častili so ga takoj za božjo materjo. V 6. in 7. stoletju je njegovo čaščenje doseglo tudi zahodno Evropo. Cerkev s sarkofagom s svetnikovimi kostmi v Miri je bila ena najbolj slavnih božjih poti za vzhodne kristjane. Leta 1086 je ob obali Mire pristala ladja iz Barija. Četa oborožencev, ki naj bi bili ali italijanski morski roparji, trgovci ali celo križarji, je vdrla v cerkev sv. Nikolaja, razbila sarkofag, pobrala svetnikove kosti in jih odpeljala v Bari. Svoje dejanje so opravičevali s tem, da so skušali svetnikove relikvije rešiti pred neverniki. Vzrok ropa pa je bil povsem druge; mesto Bari je od relikvij pričakovalo svetnikovo varstvo in blagoslov za plovbo, za sijaj in moč mesta. (Miklavčič, Dolenc, *Leto svetnikov IV*, str. 458–463).

Drug, podoben primer, predstavljajo relikvije sv. treh kraljev. Te je po legendi odkrila sv. Helena, mati cesarja Konstantina I. Sprva so bile shranjene v Carigradu. Po letu 500 jih je cesar Mavrikij podaril milanskemu škofu sv. Evstorgiju. Leta 1162 je cesar Friderik I. Barbarosa zavzel Milano in relikvije odnesel v Köln in mesto je s tem postalo eno najslavnejših romarskih središč v vsej Evropi.

23 Tridentinski cerkveni zbor oziroma koncil, ki je potekal v Tridentu in Bologni, je z daljšimi vmesnimi prekinitvami trajal 18 let, od leta 1545 do leta 1563.

obliki sarkofaga, kadar je v njih shranjeno celo telo; ali v obliki doprsja, roke, lopatice, noge, stopala, kadar imamo opravka s posameznimi deli svetnikovih teles; lahko posnemajo arhitektonske oblike hiše oziroma cerkve; lahko so v obliki monštrance, križa ali skrinjice. Najpreprostejši relikviariji so lahko v obliki lesene, glinene ali steklene posode, voščenega omota, mošnjička iz usnja ali platna, papirnega omota ali preproste svetinje.

Čaščenje relikvij je bilo ena izmed oblik ljudske pobožnosti in je tesno povezano z božjepotništvom. Romarski kraji so bili glavna središča čaščenja relikvij. Romanje k svetnikom je bilo vedno povezano z željo, da bi si izprosili zdravje in pomoč v raznih stiskah ter težavah. Najpopularnejša romanja so bila v Jeruzalem na Kristusov grob, v Rim k sv. Petru in na grobove apostolov in drugih mučencev: v Köln (»Kelmorajn« – Köln am Rhein) k relikvijam sv. treh kraljev, v Aachen »k svetim močem« in v Santiago de Compostela k sv. Jakobu. Čaščenje relikvij je bilo v srednjem veku del kulture. Romarji so jih hodili občudovat, podobno kot hodi mo danes na razstave in prireditve. Seveda pa romanja in ogledi relikvij niso bili vedno zgolj religiozno dejanje, v ozadju so bili tudi turistično-trgovski motivi, ki so polnili cerkvene in mestne blagajne.²⁴

Zgodbe o relikvijah svetnikov so predvsem zgodbe o veri in čudežih, žal pa tudi o manipulaciji in goljufiji. Čudežev, ki so se dogajali in se dogajajo ob prisotnosti svetniških relikvij, si z znanostjo ne moremo razložiti. Za verne kristjane so čudeži znamenja božjega delovanja. V prisotnosti relikvij se ozračje vere in molitve lažje vzpostavi. Pri čaščenju relikvij svetnikov se moramo zavedati, da gre čaščenje tem osebam le kot častitljivim udom Kristusovega skrivnostnega telesa in živim svetiščem svetega duha. Zato relikvij ne smemo častiti brez te zveze, kakor da bi bile same zase vredne kake posebne časti ali izrednega spoštovanja, še manj, kakor da imajo same po sebi kako posebno moč.²⁵

LITERATURA:

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in Loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1973.

Demšar, Vincencij: Topografija fare Poljane. *Loški razgledi* 44, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1997, str. 315–316.

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem.

Pražupniji Stara Loka in Šempeter pri Ljubljani. *Acta Ecclesiastica Slovenica* 20, Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1998.

Miklavčič, Maks in Dolenc, Jože: *Leto svetnikov I–IV*. Ljubljana : Zadruga katoliških duhovnikov, 1968.

Polajnar Frelih, Nataša (ur.): *Dotik svetnikov: vloga relikvij v krščanstvu na Slovenskem*.

24 Knez, Relikvije in relikviariji muzeja krščanstva na Slovenskem. V: *Dotik svetnikov*, str. 26–27, 31.

25 Miklavčič, Dolenc, *Leto svetnikov I.*, str. 56.

- Stična : Muzej krščanstva na Slovenskem, 2008.
- Resman, Blaž: Mački. *Acta Historiae Artis Slovenica* 8, Ljubljana : ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski Inštitut Franceta Steleta, 2003, str. 85–108.
- Stržaj, Jože (ur.): *Poljane, kdo vas bo ljubil. Spominski zbornik*. Poljane nad Škofjo Loko : Župnija Poljane nad Škofjo Loko, 2010.
- Štukl, Jože: Loški grad skozi stoletja. *Loški razgledi* 56, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2009, str. 73–88.
- Šumi, Nace: Pregled cerkvenega baročnega stavbarstva na loškem območju. *Loški razgledi* 4, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1957, str. 57–68.
- Ušeničnik, Fran: *Katoliška liturgika*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1933.
- Vacha, Brigitte: *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994, str. 246–250.
- Zakonik cerkvenega prava*, razglašen z oblastjo papeža Janeza Pavla II, Ljubljana : Družina, 1999.
- Žigon, Andreja: *Šubic Štefan*. Enciklopedija Slovenije, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999, str. 163.

Summary

The foundation stone of the Baroque church of St. Martin in Poljane above Škofja Loka

Protective archaeological excavations were carried out in 2008–2009 in Poljane above Škofja Loka, during which the architectural remains of the Poljane church, from Romanesque through Gothic to Baroque phases were discovered. The Baroque church of St. Martin was the mightiest of all the Poljane churches, construction of which began in 1710 to the plans of the local architect, Matija Maček, from Žabja vas by Poljane. This church represented a new spatial architectural type, with the nave in the form of an extended dodecagonal space, inserted in a hexagonal external outline. It was 44 m long, 24 m wide and 28 m high. In 1761–1763, a 50 m high belfry was added (Fig. 1). The church served its purpose right up to the Second World War, when the Germans expelled the parish priest, Matej Tavčar, and transformed the rectory and church into a German gendarmerie post. In 1944, the partisans first burned the rectory and then mined the church. The belfry was demolished at that time, together with a large part of the presbytery as well as the main altar and a large part of the vault and roof over the church nave (Figure 2). The majority of the interior fittings were also destroyed. After the end of the war, efforts began to renovate the church. The parish priest, Matej Tavčar, long fought a »paper war« to obtain a permit. Despite all the endeavours, on the orders of the then authorities, the church was demolished in 1954. All the remaining interior fittings were destroyed during the demolition. Some small items were rescued by locals and some were taken to Loka Museum, where are preserved numerous stone monuments (Figure 3), architectural elements, statues from the external facade and church altars, a number of smaller elements of altar decorations and some large candlesticks and sanctuary

lamps from beaten silver gilt bronze plate. The most interesting find from the former Poljane church is the foundation stone (Figure 4), engraved with the date 1710, discovered in the northern foundations of the presbytery. A number of objects had been placed in a square niche in the middle of the stone, including a silver coin of the Freising Bishop Janez Frančišek (Figure 6), two inscribed tin medallions (Figures 7, 8), a glass vessel from thin blown glass with a concave bottom (Figure 5) and reliquary in wax wrapping with relics of the patron saint of the church, St. Martin (Figure 9).

Relics are the mortal remains of a saint or personal objects. They are divided into primary and secondary and into large and small. Relics are preserved and exhibited in reliquaries, made from very varied materials (valuable wood, ivory, noble metals in combination with glass and precious stones). Their design is very varied. They can be in the form of a sarcophagus, in the form of a bust, hands, legs, feet; they can imitate the architectural form of a house or a church; they can be in the shape of a monstrance, crucifix, chest etc.

Honouring relics was one of the forms of popular piety and closely connected with pilgrimage. Pilgrimage sites were the main centres of honouring relics. Pilgrimage to a saint was always connected with the desire to ask for health and help in the face of various pressures and difficulties. Honouring relics was part of the culture in the Middle Ages. Pilgrims went on them to admire, just as today we go to exhibitions and performances. Pilgrimages and viewing relics were not always merely religious events, of course; in the background were also motives of tourism and trade, which filled the church and town coffers.